

АДАБИЁТ ДАРСЛАРИДА БУЮК АЖДОДЛАРИМИЗНИНГ ТАРБИЯГА ОИД МЕРОСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Тошпулатов Акмал Холмирзаевич

*Термиз агротехнологиялар ва инновацион ривожлантириш
институтини. Термиз шаҳри (Ўзбекистон).*

Аннотация. Адабиёт дарсларида буюк аждодларимизнинг тарбияга оид меросларидан фойдаланиш мазмуни баён қилинган.

Калит сўзлар: аждод, мерос, тафаккур, ғоя, креатив, миллий, умумбашарий, интеллектуал, истиқбол, омил, таҳлил, туйғу, интилиш, идрок, жараён.

Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилиши, юксак ижтимоий тараққиётга йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш, жаҳон ҳамжамиятига қўшилишни таъминлайдиган ҳуқуқий демократик ва эркин фуқаролик давлати қурилар экан, инсон ва унинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, фаровонлиги ва шахс манфаатларини рўёбга чиқаришнинг шарт - шароитлари ҳамда таъсирчан механизмларини яратиш, тафаккур ва ижтимоий хулқ - атворнинг андозаларини ўзгартириш мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий мақсади ва ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб қолаверади. Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш жамият тараққиётининг муҳим шартини.

Мазкур давлат ҳужжатининг туб моҳиятини ташкил қилувчи методологик асоснинг тарихий илдизи Абу Наср Форобий ва Абу Райҳон Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб ва Алишер Навоий, Бобур каби буюк аждодларимиз асарларида илгари сурилган ғоялардан сув ичган бўлиб, юксак касб -ҳунар маданиятига, мустақил креатив ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий - сиёсий ҳаётда мўлжални тўғри ола билиш маҳорати ва юксак интеллектуал салоҳиятга эга бўлган, истиқболли вазифаларни бекаму кўст ҳал қилишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилган.

Миллий дастурнинг асосий мақсади таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш асосида уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган давлатлар даражасидаги каби юксак маънавий - ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини яратишга қаратилган.

«Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг асосий йўналишларидан бири - кадрлар тайёрлаш миллий модели. Унинг таркибий қисмини узлуксиз таълим тизими ташкил этади. Унга кўра, умумтаълимнинг янгича тизими ва мазмунини шакллантириш ўз ичига қуйидаги масалаларни қамраб олади:

- таълим-тарбияда ўқувчиларнинг қобилиятлари ва имкониятларига мувофиқ равишда табақалаштирилган ёндашувни жорий этиш;

- таълим-тарбия беришнинг илғор педагогик технологиялари ва замонавий ўқув - услубий мажмуаларни яратиш, ўқув –тарбиявий жараёни дидактик жиҳатдан таъминлаш;

- ўқувчилар касб - ҳунар танлайдиган ва психологик - педагогик жиҳатдан маслаҳатлар оладиган марказ тармоқарини ташкил этиш.

Айни шу масалалар Давлат таълим стандартида ўзининг чуқур ифодасини топган.

Тарбиявий мазмундаги матнни тўғри, тез ва ифодали ўқиш, 4 - 5 та бадий матнни ёддан айтиб бериш, берилган ҳар қандай мавзуда оғзаки ва ёзма равишда фикр юрита олиш, ўқиган асарларидан олган таассуротларини ёрқин ифодалаб бера олиш, ўзга инсоннинг туйғулари ва ҳиссий кечинмалари хусусида фикр юрита олиш, турли тарбиявий мазмундаги мавзуларда баён, иншо ёза билиш, ўрганилган асарларда тасвирланган бадий тимсолларга хос бўлган хислатларни англаб, уларга муносабат билдира олиш, олган билимларни китобхонлик амалиётида мустақил қўллаш олиш каби талаблар шулар жумласидандир.

Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятига доир мазкур талаблар адабиёт дарсликлари ва дарслик мажмуалардаги савол - топшириқлардан илмий - дидактик манба сифатида фойдаланиш орқалигина амалга оширилиши мумкин.

Қ.Йулдошев ва Қ.Ҳусанбоева каби методист олимлар томонидан мазкур талабларни бажаришга доир яратилган шарҳлар бевосита адабиёт дарсларида савол - топшириқлар устида ишлаш машғулотларига ҳам тегишли. Унга кўра, Давлат таълим стандарти:

а) ижтимоий мувофиқлаштирувчанлик; б) таълимни инсонпарварлаштириш; в) бошқариш;

г) таълим савиясини ошириш каби муҳим ташкилий – методик вазифаларни бажаради.

Давлат таълим стандартлари мавжуд таълим мазмуни эмас, балки тарбияланувчиларга сингдирилиши лозим бўлган, умумжаҳон мезонларига мувофиқ келадиган шахсий хислатлар мисолида амалга оширилади.

Давлат буюртмачи сифатида таълим муассасалари олдига вазифа қўяди. Таълим муассасалари эса ана шу вазифаларни яхшироқ удалаш учун қайси босқичда қандай билим, кўникма, малака, компетенция ва маънавий-ахлоқий

хислатларни тарбияланувчиларга сингдириш лозимлигини белгилаб олган ҳолда иш кўради.

Гарчи давлат таълим стандартлари тушунчаси расмий равишда XX асрнинг 70 - йилларида пайдо бўлган бўлса-да, таълим муассасалари давлат тасарруфида бўлмаган замонларда ҳам улар олдига давлат талаблари қўйилганлиги педагогика тарихидан маълум.

Таълим олувчиларнинг маънавий хислатлари билан жамият белгилаб берган маънавий-ахлоқий фазилатлар уйғунлиги ва мутаносиблиги самарали таъсир кўрсатувчи санъат тури эканлиги алоҳида инобатга олинган.

Мактаб ўқув фани сифатида адабиётнинг ўзига хослиги шундаки, унинг ўрганиш объекти сўз санъати намунаси бўлмиш бадиий асарлар. Мактабда адабиёт ўқитишнинг бош мақсади соғлом эътиқодли, бошқаларнинг туйғуларини англайдиган, ўткир ҳиссиётли, юксак дидли, ахлоқан баркамол, ақлан етук, ўз хатти - ҳаракатларига масъул бўла оладиган комил шахснинг маънавий дунёсини шакллантиришга йўналтирилиши дастурда тўғри белгиланган. Дарҳақиқат, ўқувчиларда бадиий адабиётга меҳр уйғотиш, уларни бадиий асарларни ўқийдиган, тушуниб таҳлил эта оладиган, ўз фикрларини оғзаки ва ёзма тарзда тўғри ҳамда эркин ифодалай оладиган қилиб тарбиялаш адабий таълимнинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади.

Мактаб адабий таълимнинг мақсад ва вазифалари адабиёт фанининг мазмунини белгилайди.

Адабиёт дарсларида бадиий асарлар ўқитувчи ёки ўқувчилар томонидан кўпинча тўлиқ, баъзан парча ҳолида ўқилиши ва фақат матнга таянган ҳолда таҳлил қилиниши, асар қаҳрамонларининг ўзаро кураш ва интилишлари мисолида илгари сурилган илғор ғоялар, эзгу ниятлар, ҳаётга жўшқин муҳаббат туйғулари мустақил ишларни бажариш жараёнида бевосита ўқувчиларнинг ўзлари томонидан чуқур идрок этилишига катта эътибор берилиши керак.

Ўқитувчи муайян асар таҳлили юзасидан синфдаги барча ўқувчиларнинг бир хил хулоса чиқаришига интилмалиги уларда мустақил фикрлаш малакасини шакллантиришнинг муҳим шarti. Айни бир бадиий ҳодисадан ўқувчиларнинг турлича эстетик - ахлоқий маъно топишларига имкон бериш, бунинг учун бадиий асар таҳлилида муайян синфдаги ўқувчилар тушунчасининг ривожланиш даражалари, руҳий ҳолатлари, шунингдек, асар сюжети воқеаларидаги динамизм, адабий қаҳрамонлар феъл - атворларидаги ўзига хосликни ҳисобга олган ҳолда иш кўриш тақозо қилинади. Адабий таҳлилда асосий эътибор асарнинг эстетик қиммати ҳақида тасаввур ҳосил қилиш, асар бадиийлигини таъминлаган омилларни илғаб олиш ва тегишли хулосалар чиқаришга қаратилиши лозим. Ранг - баранг ва айни пайтда ўзаро узвий боғлиқ; савол - топшириқлар асосида уюштириладиган адабий - эстетик таҳлилгина

Ўрганилаётган асарнинг ўқувчилар ҳиссиётига таъсирини таъминлайди, креатив тафаккурини юксалтиради, бадиий адабиётнинг сеҳрли оламига етаклайди.

Адабиёт фанининг тарбиявий-маърифий вазифалари ҳамда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиқиб, умумтаълим мактабларининг 5 - 9 - синфларида адабиётни шартли равишда икки босқичга бўлиб ўрганиш, босқичлар орасида мантиқий кетма-кетлик, изчиллик, давомийлик, узликсизлик ва узвийлик бўлишини таъминлаш кўзда тутилади.

5 - 7 - синфларда (биринчи босқич) халқ оғзаки ижоди, ўзбек ва жаҳон адабиётининг юксак намуналарини ўрганиш ҳамда ўқувчиларда бадиий асарларнинг жанр хусусиятларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва ўз фикр - мулоҳазаларини ёзма ҳамда оғзаки тарзда баён қила олиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга алоҳида аҳамият берилади. Ўрганиладиган бадиий асарлар ўсмирларнинг руҳий - жисмоний хусусиятларига мос ва уларда муайян инсоний фазилатларни шакллантиришга хизмат қилиши мумкин бўлган мавзулар атрофига бирлаштирилади. Мазкур босқичда адабиёт фанининг вазифалари ўқувчиларда бадиий асарга барқарор қизиқиш уйғотиш, ифодали ўқиш кўникма-малакаларини шакллантириш ва уларни адабий асарни чуқурроқ тушунишга ёрдам берадиган даражадаги адабий - назарий маълумотлар билан қуроллантиришдан иборат.

Ҳар бир синф дарслик мажмуасидан ўрин олган асарлар мавзу доираси, услубий яқинлиги, тил хусусиятлари, жанр ранг-баранглигига кўра жойлаштирилган. Асарларнинг жойлашиш тартиби ва таҳлилида соддадан мураккабга томон бориш, янги индуктив методга амал қилинган, билимларни мустақил ўзлаштиришга, шунингдек, ўқувчиларда миллий адабиётнинг кўлами ҳақида умумий тасаввур ҳосил қилишга алоҳида эътибор қаратилган.

8 -9 - синф (иккинчи босқич) адабиёт дарсликларида ўрганиладиган миллий адабиёт намуналари ўқувчиларда адабиётнинг яхлит эстетик ҳодиса эканлиги хусусида муайян тасаввур уйғотишга ёрдам беради. Мазкур дарсликларда адабий материаллар хронологик тартибда жойлаштирилган бўлиб, мактаб адабиёт дарсида ўрганиш учун адабий жараёнда эстетик қиммати билан алоҳида ҳодиса бўлган асарларгина тавсия қилинган. Адабиётнинг тарихий тараққиётини ўрганишга эмас, балки турли даврларда яратилган мумтоз бадиий асарлар ёрдамида ўқувчиларнинг руҳиятини тўйинтиришга, дунёқарашини шакллантиришга, маънавий оламини бойитишга диққат қаратилган. Дастурда бадиий асарлар ижтимоий ҳаётнинг иллюстрацияси, унга эстетик илова тарзида эмас, балки ўзига хос қонуниятлар асосида ривожланувчи санъат ҳодисалари эканлиги диққат марказида тутилади. Шу боис, одатда, ижтимоий воқеликнинг тадрижий тараққиётини изоҳлашга хизмат қилувчи сарҳисоб мавзулар миқдори

адабиёт дарслиklarининг сўнгги йиллардаги нашрларида сезиларли камайтирилган.

Иккинчи босқичда ўқувчиларга адабиёт бўйича бадиий асарларни тушуниш ва таҳлил этиш учун етарли даражадаги бирмунча чуқурроқ адабий - назарий тушунчалар берилиши кўзда тутилган.

5 - 6 - синфларда адибларнинг ҳаёти ва ижод йўллари эриштишга хизмат қиладиган маълумотлар жуда кам ўрин эгаллайди. Бу хилдаги маълумотлар миқдори VII синфдан бошлаб кўпайиб боради ва IX синфга келиб жиддий салмоқ касб этади. Ижодкорларнинг таржимаи ҳолини ўрганиш, биринчидан, уларнинг синфда таҳлил этиладиган асарларини чуқурроқ тушунишга ёрдам беради. Иккинчидан, ёзувчи шахсиятидаги ибратли маънавий-ахлоқий сифатлар мисолида ўқувчиларни тарбиялашга хизмат қилади.

Мазкур дастурда жаҳон адабиётининг энг сара намуналари ўрганилиши миллий адабиётимиз умумжаҳон адабий жараёнининг узвий бир бўлаги эканлигини аниқлаб туради, айти вақтда, ўқувчиларимиз маънавиятининг дунёдаги энг нодир санъат намуналари воситасида шаклланишига эришилади.

Ўқитувчи жаҳон халқлари адабиёти билан ўзбек адабиёти орасидаги ўзаро яқинликка, креатив алоқага эътиборни қаратиши ва улар тараққиётидаги умумийликка, бинобарин, ўзбекларнинг дунёдаги бошқа миллатлар руҳияти билан яқинлигига ўқувчилар диққат-эътиборини ўзига жалб этиши зарур.

Адабиётлар

1. Йулдошев Қ. Ўқитувчи китоби. - Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. Матжон С., Сариев Ш. Ўзбек адабиёти. -Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2003.
3. Ҳомидий Ҳ., Иброҳимова С., Аҳадбоева М. Адабиётшунослик терминлари луғати. -Т.: Ўқитувчи, 1967.